

TÓTH MIKLÓS:

A SOKOLDALÚAN FEJLETT SZEMÉLYISÉG KÉRDÉSÉRŐL

»A kommunizmus és a munka elválaszthatatlan egymástól... A munka, a tett, az alkotás teszi széppé és dicsővé az embert. A munkában bontakozik ki az ember képessége, tehetsége, lángelméje, a munka teszi halhatatlanná az emberiséget.«

(Hruscsov elvtársnak az SZKP XXII. kongresszusán tartott beszámolójából.)

A sokoldalúan fejlett embereszmény az igazi humanista gondolkodás szerves részét alkotja. Ezt az embereszményt képviselték saját egyéniségük példájával az emberiség olyan nagy személyiségei, mint Arisztotelész, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Goethe, Lomonoszov, Tagore. Ha voltak is a történelemben pillanatok, amikor a sokoldalúság egyesek számára lehetővé vált, a tömegek számára mindez elérhetetlen maradt. Csak a modern kommunizmus eszméje mutatja meg az emberek előtt a sokoldalúan fejlett személyiség széles tömegek számára is elérhető reális lehetőségét. Az SZKP programja, amikor kitűzi az új kommunista embertípus kinevelésének feladatát, a sokoldalúan fejlett személyiség eszményét állítja a társadalom minden tagja elé elérendő célként.

A kommunizmus és antikommunizmus nem utolsósorban a személyiség értelmezése, a személyiség perspektívája megítélése körül ütközik meg legelősebben napjaink ideológiai harcaiban. Az antikommunizmus jobb híján a személyiség »védelme«, a »szabad individuum« nevében száll szembe a marxizmussal. Ebben a törekvésben — meg kell jegyeznünk — egy látszatra támaszkodik, amelyet a magántulajdon táplál az emberekben. A kapitalizmus egyénisége számára a magántulajdon úgy tűnik, mint személyiségének biztosítéka. És valóban, a kapitalizmusban az számít személyiségnek, akinek magántulajdona van. Más kérdés, hogy ennek ellenére a valóságos személyiség a magántulajdonban — a magántulajdon történelmi tendenciáját tekintve — nem védelmezőjét, hanem elnyomóját, legemberibb tulajdonságainak kifosztóját találja meg. Mindenesetre a látszat a valóságos viszony fordított képét mutatja. Amikor Marx *A tőkében* megrajzolta a kapitalizmus valóságos struktúráját, ezt szükségszerű látszat, a fétis-jelleg megmutatásán és leleplezésén keresztül tette.

Az antikommunizmus teljes leleplezésére ma már olyan hatalmas fegyverük van, mint az SZKP új programja, amelyben legtisztább formában or-

szág-világ előtt látható módon testet ölt a kommunizmus nagyszerű humanizmusa. A kommunizmus nagy történelmi küldetését teljesíti, amikor az emberek számára valóban emberi viszonyokat teremt s az embert valóban emberivé formálja.

A magyar filozófiai irodalomnak nagy adóssága van a marxizmus humanizmusának propagálásában, a személyiség és a társadalmi viszonyok összefüggéseinek, az egyén és a közösség viszonyának széleskörű magyarázatában. Talán nem véletlen, hogy egyik folyóiratunk hasábjain Hernádi Gyula a jelenlegi helyzetből olyan általánosított következtetést von le, mintha a marxizmus nem is volna alkalmas az emberi személyiség mikrovilágának magyarázatára. »Elnagyoltak, egysíkúak a fogalmaink, olyanok, mint a klasszikus fizika tételei, csak közepes nagyságrendre érvényesek. Az atomkicsi és a csillagnagy világnak más törvényei vannak.«¹ Ezen a ponton próbálja igazolni létjogosultságát a Sartre-i egzisztencializmus is. Minden szempontból indokolatlan tehát, hogy filozófiai irodalmunk mellékesen kezeli, vagy figyelmen kívül hagyja ezeket az egyre égetőbbé váló kérdéseket.

Sok zavaros elképzelés van forgalomban a személyiség lényegének magyarázata, a sokoldalúság perspektívájának kérdéseit illetően. Egyesek a személyiséget a közösséggel szemben, a megkülönböztető jegyek felmutatásával, az egyedi vonások kiemelésével magyarázzák. Elterjedt az ilyen felfogás az irodalmi személyiségábrázolás területén. (Természetesen nem véletlen, hogy az irodalomban különösen fontos szerepet játszanak ezek a kérdések.) Ugyancsak sok zavaros elképzelés, »egyéni értelmezés« van forgalomban a sokoldalú személyiség problémáját illetően a köztudatban. Sokak számára megfoghatatlan a sokoldalúság tényleges értelme és jelentősége is. Gyakran összekeverik a sokoldalú embert a polihisztor típusával, azzal az emberrel, aki a tudományokban sokoldalú. Vannak, akik a jelenlegi technikai, tudományos színvonalra, a specializálódás szükségességére hivatkozva kifejezetten lehetetlennek tartják a sokoldalú ember kinevelésének lehetőségét.

*

Ahhoz, hogy a sokoldalúság problémáját átfogóbban magyarázzuk, néhány alapvető kérdést kell tisztáznunk a személyiség marxista értelmezésével kapcsolatban.

Mindenféle idealista misztifikációval szemben az egyes ember mint személyiség, *társadalmilag-történelmileg meghatározott* egyén. Történelmileg változik az ember szellemi arculata, erkölcsisége, változnak személyes tulajdonságai. Nincs általában ember, csak történelmileg meghatározott reális ember van. Az ember általában, emberség mindentől elszakítva, — sohasem nyújthatott tudományos alapot az ilyen felfogás a társadalmi kérdések reális értelmezéséhez. A humanizmus tárgya az ember. A humanizmus világnézeti alapjai, lényege ott válik világossá, amikor az ember értelmezésére, lényegének meghatározására kerül sor. Marx és Engels *A szent család* 1844. szeptemberében kelt előszavában írják: »A reális humanizmusnak nincs Németországban veszedelmesebb ellensége, mint a spiritualizmus, vagyis a spekulatív idealizmus, amely a valóságos egyéni ember helyére az „öntudatot”, vagy a „lelket” ál-

¹ Hernádi Gyula: *Egymásra fényképezett egek*. Jelenkor, 1961. 165. l.

lítja és az evangélista szavaival ezt tanítja: „a lélek az, ami megelevenít, a test nem használ semmit”.²

A polgári humanizmus sohasem volt képes reális értelmezést adni az emberi személyiségnek. A marxizmus kifejlődésének útja történelmileg is, logikailag is a polgári humanizmustól, az elvont humanizmustól való elszakadás, a »reális humanizmus«-hoz való közeledés útja. A marxizmus leszámolt az absztrakttól, elszigetelt személyiség-felfogással és a valóságos társadalmi viszonyok oldaláról határozta meg a személyiség lényegét. Marx híres Feuerbach-tézisei alapvető jelentőségűek ebben a vonatkozásban. Az ember valóságos gyakorlati tevékenységében való szemlélete tette lehetővé, hogy Marx az emberi lényet a társadalmi viszonyok összességében mutassa meg: »Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.«³ Az ember a társadalmi viszonyok hordozója, kifejezője. Az ember belső világa a külső világ transzformációja. Az ember belső világának lényegét nem önmagában, hanem a társadalmi viszonyokban kell keresni.

»Ím itt a szenvedés belül,
Am ott kívül a magyarázat«

— fogalmazza meg József Attila *Eszmélet* c. versében, ha szélesebben értelmezzük a szenvedés fogalmát, az emberi érzelmek belső világának és a külső világnak igazi kapcsolatát. Ez olyan gondolat, amiből egy sor következtetést lehet esztétikai, etikai területen levonni.

Az ember közösségi, társadalmi lény. Az ember csak a közösségben, a közös révén ember. Az egyes ember számára a közösség adja azokat a lehetőségeket, amelyek között egyáltalán élhet, dolgozhat. Minden társadalomban az egyes ember viszonyát az objektív anyagi munkafeltételekhez a közösség határozza meg. Márpedig munka nélkül nincs társadalom és nincs ember. Az ilyen kapcsolat a tulajdonhoz való viszonyban fejeződik ki. A tulajdon nem közvetlenül a munka tárgyi feltételeivel való rendelkezést, hanem a közösség által közvetített rendelkezést jelent. A tulajdon társadalmi-történelmi jelenség. Az ember csak azáltal tulajdonos, hogy a közösségbe tartozik, mint ahogy a nyelvvel is csak azáltal rendelkezik, hogy a közösség tagjaként létezik. »A tulajdon tehát egy törzshöz, közösséghez való tartozást (szubjektív-objektív bennelétezt), valamint ennek a közösségnek a földhöz, a talajhoz, mint az ő szervesen testéhez való viszonyulása közvetítésével az egyénnek a földhöz, a termelés külső ősfeltételéhez — mert a föld nyersanyag is, szerszám is, termék is — mint egyéniségéhez tartozó előfeltételekhez, egyénisége meglét-módjainhoz való viszonyulást jelenti.«⁴ A tulajdonban az egyén és a közösség viszonya fejeződik ki, mégpedig tényleges aktív, gyakorlati viszonya. Ennek az aktív, gyakorlati viszonynak az alapja a termelés, a termelő és a termelési feltételek kapcsolatba kerülése a termelőfolyamatban.

Történelmileg a tulajdonviszonyok első formájában a közösségi tulajdon és a munka közösségi jellege teljesen egységben vannak. A munka közösségi jellege gyakorlatilag közvetlenül a közösségi tulajdonban fejeződik ki. Ez az egy-

² Marx—Engels: *A szent család*. Karl Marx és Friedrich Engels Művei. II. köt. Bp. 1958. 5. l.

³ Marx—Engels: *Válogatott Művek két kötetben*. Bp. 1949. II. köt. 9. l.

⁴ Marx: *A tőkés termelés előtti tulajdonformák*. Bp. 1953. 27. l.

ség bomlik meg a magántulajdon létrejöttében és válik kiélezett ellentmondássá a tulajdon polgári formájában. Az egyén-közösség és a közösségi tulajdon egységének felbomlása történeti folyamat, amely a termelőerők fejlődése eredményeként megy végbe. »A dolgozó szubjektumok termelőerői fejlődésének meghatározott oka, amelynek e szubjektumoknak egymáshoz és a természethez meghatározott viszonyai felelnek meg — ebben oldódik fel végső soron mind közösségük, mind az arra alapozott tulajdon.«⁵

A magántulajdon ellentmondást rejt magában; egyrészt azáltal magántulajdon, mert létezik a közösség, másrészt feltételezi a közösségtől való elszigeteltséget. A közösség a dologi feltételekben, mint magántulajdon szembekerül az emberrel. A legkifejlettebb szinten »A polgári társadalomban például a munka teljesen objektum nélkül, szubjektíven áll; de a dolog, amely szembenáll vele, lett most az igazi közösség, amelyet elfogyasztani próbál, s amely őt fogyasztja el.«⁶ Az ember azáltal tételezi önmagát, hogy a közösséget tételezi. Ez pedig a munkában valósul meg, akkor amikor az ember a munkafeltételekkel gyakorlatilag kapcsolatba kerül.

Marx és Engels világtörténelmi feladatokat teljesítettek, amikor feltárták a munka társadalmi-emberi jelentőségét. Az ember a munka révén emelkedett ki az állatvilágból, mint ahogy ezt Engels híres tanulmányában kifejtette. Az ember társadalmiságának, tehát emberségének a munka az alapja. A munkában a munka során realizálódik az egyén beletartozása a közösségbe, a személyiség társadalmi lényege. A munka és a humanizmus egymástól elválaszthatatlan. Ezért fonódik össze a nagy humanistáknál az ember nagyságának s a munka, a tett, az alkotás dicsőségének hirdetése.

A személyiség megértéséhez elengedhetetlen a munka alapvető szerepének hangsúlyozása. Hisz éppen itt kell keresnünk az ember képességei sokoldalú kibontakozásának reális alapját, felételeit. Hasonló eredményhez vezet a személyiség pszichológiai vizsgálata is. Rubinstein, a nemrég elhunyt kiváló szovjet pszichológus *Lét és tudat* c. munkájában írja: »A személyiség az ember és a környező világ kölcsönhatásán alakul ki. Az ember nemcsak megnyilvánul, hanem formálódik is a világgal való kölcsönhatásában az általa végrehajtott tevékenységében.«⁷

Az ember képességei történelmileg a társadalmi tevékenység legfőbb formájában, a termelésben alakulnak ki és fejlődnek tovább. Az emberi képességek fejlettségének kérdését, az egyoldalúság vagy sokoldalúság problémáját tehát éppen erről az oldalról kell megközelítenünk. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az ember valamennyi képessége a munkában alakul ki. A művészi tevékenység nem szorosan vett termelőtevékenység, bár ennek során is új jön létre és bizonyos szükségletet elégít ki. Mégis e tevékenység során formálódik a művész képessége, esztétikai érzéke. A művészi tevékenységet is vissza lehet vezetni a munkatevékenységre. Történelmileg is, logikailag is. Az emberi tevékenység sokrétűségének, bonyolultságának alapja a termelőtevékenységben kifejezett, a termelési technikai, dologi tényezőiben, a dologi tényezők mozgásbáhozatalához szükséges, termelési-anyagi és szellemi viszonyokban található.

A képességek emberi természetűek. Az állatoknál nem beszélhetünk képességekről, mert nálunk »a képességek« biológiai rendszerükben, ösztöneik-

⁵ Uo. 30. 1.

⁶ Uo. 32. 1.

⁷ Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Bp. 1962. 330. 1.

ben adottak. Mint ahogy az embernél nem beszélünk a járás, vagy a hallás képességéről, ugyanúgy nem beszélhetünk a kutya ugatási képességéről stb. sem. Az azonban már első megközelítésben is világos, hogy a képességeknek meghatározott biológiai, fiziológiai alapjuk van. A zenei hallás képessége elképzelhetetlen a hallás biológiai lehetősége nélkül. (Igaz, hogy Beethoven süketen is csodálatos műveket komponált, de itt is alapul szolgált a megelőző hallás létezése, amit képzeteiben felidézhetett.) Az öt érzékszerv, a külső környezettel való érzéki viszony minden képesség alapja és feltétele.

Az ember érzéki kapcsolata a világgal saját tevékenységének a függvénye. Az emberi tevékenység legfőbb területe a munkatevékenység. A munka legfőbb jellemzője a célszerű eszközök alkalmazása és felhasználása a javak megszerzésében. Eppen ezért a munkaeszközök milyensége, az embereknek a külső világgal való érzéki kapcsolata milyenségének is a mutatója. A munka révén alakul ki az ember emberi érzékelő képessége. Nem véletlen, hogy Engels olyan nagy figyelmet fordított a már említett tanulmányában az emberi érzékek kialakulásának. (A kéz szerepe, látás stb.) A munkaeszközökben materiálisan rögzített az emberi érzéki képesség és a célszerűség, vagy az eszmei tudati képesség is. A munkaeszköz többszöri használatra, ismétlődő tevékenységre alkalmas. A munkaeszköz ilyen jellemzője azt fejezi ki, hogy az emberben bizonyos tevékenység elvégzésére határozott cél és lehetőség, vagy képesség rejlik. *Az ember képessége tehát mindig valamilyen tevékenységre irányuló képesség.* Ez a képesség a munkaeszközök használatával társadalmilag is igazolódik. Az egyén a munkában igazolja, realizálja képességeit. Ez egyben azt is jelenti, hogy *a képességek mindig a társadalmi hasznosság irányába mutatnak.*

»A pszichikus tevékenység regulációs funkciójának — írja Rubinstein — ... két aspektusa van: ösztönző és végrehajtó aspektusa. A pszichikus tevékenység regulációs funkciójának ösztönző aspektusa a személyiségben a *jellem*, végrehajtó aspektusa pedig *a képességek* formájában rögzítődik.«⁸ A jellem és a képességek ilyenformán szoros kapcsolatban vannak egymással, és egymással való kölcsönhatásban, illetve a tevékenység során formálódnak. Az emberi képességek vizsgálatánál tehát nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a pszichológiai-erkölcsi tényezőket, amelyek a személyiség cselekvési mozgását ösztönzik és motiválják. Ennek fontossága mindjárt nyilvánvalóvá válik, ha egy igen egyszerű példát veszünk. Ahhoz, hogy valaki kifejlessze zenei képességeit, nem elegendő a zenehallgatás, gyakorlás stb., hanem szükség van magas fokú erkölcsi és pszichológiai érzékre, a tevékenység során szerzett élmény szenvedélyes átélésére, akaratra és bátorságra. A képességek öncélú fejlesztése az erkölcsiségtől elszakítva legfeljebb valamiféle virtuozitást, bravúros ügyességet eredményezhet, de nem nemesül meg erkölcsi és esztétikai szépséggel, az alkotás szépségével. Ha a képességeknek ezt az »ösztönző« alapját nézzük és tovább vizsgáljuk ennek az alapnak a meghatározó tényezőit, végső soron a jellem, erkölcsiségen keresztül a világnézet teljességéhez jutunk. Az ember világnézetének alakítása hatással van az erkölcsi felfogására, ezen keresztül jellemére, s végül képességeinek kifejlesztésére, illetve fejlesztésére. Minél mélyebben és igazabban ismeri fel az ember a valóság törvényeit és összefüggéseit, annál jobban tudja ehhez a szükségszerűséghez igazítani képessé-

⁸ Uo. 312. 1.

geit. Ha igaz az, hogy a képességek a tevékenységre, a társadalmi hasznosságra irányulnak, akkor az is igaz, hogy a világnézet felemelkedve a szükség-szerűség színvonalára, kedvezően befolyásolja és lényegesen segíti a képességek kifejlesztését. Amikor az SZKP programja célul tűzi ki minden szovjet dolgozónak a marxizmus—leninizmus tudományos világnézetével való felvérte-zését, mélységesen humánus feladatot tűz ki, és ezzel elősegíti a személyiség ké-pességeinek kibontakoztatását.

A képességek az emberi tevékenység során s ezen belül mindenekelőtt a munkatevékenység során alakulnak ki. Ha az ember egyoldalú tevékenységet folytat, képességei egyoldalúan fejlődnek ki. A kovács csak a vas formálásában fejlesztheti ki képességeit és nem az építészetben. Képességeinek kifejleszté-sére lehetőség csak itt van meg, fantáziája, alkotóenergiája csak a vas vi-lágára korlátozódhat. Még szűkebb lehetőséget biztosít ehhez viszonyítva te-gyük fel a tücsináló mesterség. *Minél szűkebb egy tevékenység, annál szű-kebb az ember lehetősége, hogy képességeit kifejlessze.*

A munka nem öncélú tevékenység, társadalmilag hasznos javak megszer-zéséért folyik. A munka eredményének hasznossága a tevékenység fokmérője. Az ember tevékenységét a munka eredményével veti össze, és az összevetés alapján korrigálja saját magát, gondolatait és eszközeit. A munka eredményé-nek ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember érzéke és tudata diffe-renciáltabbá, finomabbá, képességei fejlettebbé váljanak.

A képességek sokoldalú fejlesztésének problémája ilyenformán szoros ösz-szefüggésben van a munkamegosztás történeti helyzetével, a munkamegosztás történelmi változásaival. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával és differenciálódásával együtt jár a magántulajdon viszonyai között a személyiség-nek egyfajta munkára való kényszerítése, az egész munka elvégzése helyett a részmunkára való specializálódás.

A munkamegosztás a termelőerők fejlődése eredményeként jött létre a tör-ténelemben akkor, amikor egy adott közösségnek többletermék állt rendelkezésére, s a termelők a cserében egyedileg léptek fel. »Alig kezdtek az emberek cserélni, már őket magukat is cserélték.«⁹ A munkamegosztás és magántulaj-don ilyenformán szoros összefüggésbe került egymással.

A fiatal Marx és Engels még a *A német ideológiá*-ban lényegében azonos-nak veszik a kettőt egymással («... a munkamegosztás és magántulajdon azo-nos kifejezések»¹⁰), később azonban pontosabbá teszik álláspontjukat. Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* írt előszavában rámutatott arra, hogy a munkamegosztás nem feltétlenül jár együtt a magántulajdonnal, viszont a magántulajdon feltétlenül megköveteli a munkamegosztást.¹¹ A munkamegosz-tás tehát a termelőerők fejlettségének meghatározott szintjén s a csere meghatá-rozott fejlettsége mellett feltételezi a magántulajdont. Ez a fejlettség természe-tesen épp annyira fejlettség, mint fejletlenség.

A munkamegosztás nem örök kategória, történelmileg keletkezett, s vál-tozása — ahogy keletkezése is — a termelőerők fejlődésével függ össze.

a) A magántulajdon viszonyai között a munkamegosztás oda vezet, hogy egyre beláthatatlanabbá válik a termék útja a társadalomban, s a termelő el-

⁹ Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx—Engels: Válo-gatott Művek két kötetben. Bp. 1949. II. köt. 320. l.

¹⁰ Marx—Engels: *A német ideológia*. Bp. 1952. 15. l.

¹¹ Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatához*. Bp. 1953. 42, 67. l.

veszti uralmát terméke felett. Ezzel együtt a termelő elveszti uralmát saját képességei fellelt is, mert képességei az általa létrehozott termékekben öltének testet, s ez a termék tőle elválik, idegen termék lesz.

b) A munkamegosztás következtében szétválik a termelés és fogyasztás, a munka és élvezet, irányítás és végrehajtás, jog és kötelesség. Mindez az emberek közötti szociális megosztottságban fejeződik ki. A munkamegosztás a magántulajdon viszonyai között szociális megosztottságot eredményez.

c) A munkamegosztás történelmi tendenciája a magántulajdon viszonyai között oda vezet, hogy nemcsak a különböző termékek termelését osztják meg egymás között az emberek, hanem egyetlen termék termelését is részmunkákra bontják. A termelőfolyamat ilyen felbomlása a termelőt egyre szűkebb területre és monotonabb munkára kényszeríti. Az ember ebben a munkamegosztásban a gép függvényévé, munkaképessége a gép képességévé válik. Az így végzett munka teljesen elveszti az ember számára alkotó jellegét.

d) A munkamegosztás szétbontja és egymással szembeállítja a munka fizikai és szellemi összetevőit. A szellemi és fizikai munka szétválása következtében a társadalom többsége számára elérhetetlenné válik a szellemi javak megszerzése, szellemi képességük kifejlesztése. Az egyoldalú fizikai munka leszűkíti az ember látókörét, eltompítja fantáziáját. A szellemi termelés világa éppúgy alá van vetve a termelőerők fejlődésének megfelelő munkamegosztás további differenciálódásának. Ez oda vezet, hogy egyre szűkebb keretek közé szorul a szellemi munkás is, képességei mind egyoldalúbban fejlődhetnek, munkájának összefüggései egyre beláthatatlanabbá válnak.

A munkamegosztás negatív hatása legmagasabb szinten a kapitalista magántulajdon viszonyai között nyilvánul meg. A kapitalizmus hatalmassá nőtt termelőeszközei, egész gazdasága az emberi képességek kiművelésének s egyben elvesztésének eredménye. Az ember által létrehozott és felhalmozott mérhetetlen gazdagság nagyobb hatalommá válik az emberek fölött, mint bármilyen isten, akiben valaha is hittek. A gazdagság, az anyagi javak megszerzése nem eszköz, hanem cél. Az emberek egész gondolkodási rendszerét, erkölcsét deformálja az emberi munka értelmének, lényegének ilyen megfordítása. Az ember képességeinek kifejtése a kapitalizmusban a képességek elvesztése. A munka során nem a társadalmi hasznosság a cél, hanem az egyéni hasznosság, az egyéni lét haszna. A munka, amely lényegében közösségi tevékenység, egyéni célt szolgál, nemcsak abban az értelemben, hogy a tőkés egyéni gazdagságát növeli, hanem a munkás szempontjából is. A munkás számára a munka a *megélhetés eszköze*. A munka mint emberi tevékenység, végeredményben az egyszerű biológiai lét eszközévé válik. A munkás »... munkájában nem érzi jól magát, hanem szerencsétlennek érzi, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiáját, hanem fizikumát tönkresanyargatja és szellemét szétrombolja.«¹² De hogyan is fejthetné ki szabad fizikai és szellemi energiáját a munkás, amikor a mai nagy termelési mechanizmusban minden mozdulata bemért és kiszámított. Ebből a szempontból nagyon jellemző, hogy az amerikai General Electric a »mozgási idő vizsgálatai« alapján »olyan pontosan szabja meg az időt, hogy például egy munkásnak 0,0034 percet engedélyez arra, hogy karját megmozdítsa és hat hüvelyknyire (kb. 15 cm) felemelje.«¹³ Az ember a munkában

¹² Marx—Engels Korai Műveiből. Moszkva, 1956. 563. 1.

¹³ Wheeler: *A kapitalizmus és az automatizálás*. Bp. 1961. 186. 1.

emberi lényegét valósítja meg. A munkás akkor, amikor emberi funkcióját gyakorolja, nem igenli, hanem tagadja magát, mint embert. Ilyen értelemben mondja Marx, hogy: »az állati válik emberivé, az emberi állatává.«¹⁴

*

Kétségtelen, hogy a szocializmus gazdasági rendszerére még egy ideig rányomja bélyegét a régi kapitalista munkamegosztás, annak bizonyos következményeivel együtt. A magántulajdon — sok évszázados történelme során — beitta magát a társadalmi pszichológiába, az emberek szokásaiba, erkölcsi fel-fogásába. De nemcsak szellemi téren, anyagi téren is megvan a régi világ lenyomata. Máról holnapra nem változik meg a gazdasági rendszer struktúrája, a régi munkamegosztás egészében. Nem szűnik meg egykönnyen a munkamegosztás személyiséget korlátozó hatása sem. Időre van szükség, amíg a termelőerők olyan fejlettségi szintre emelkedhetnek, amelyek alapján biztosítani lehet az emberek anyagi szükségleteinek bőséges kielégítését. Mert éppen ily módon szüntethetők meg teljesen a munkavégzésnek a megélhetés miatti indítékai, a megélhetés mint a munka célja. Mindez teljesen akkor érhető el, ha a társadalom megteremtette a kommunizmus minden eddigénél magasabb színvonalú anyagi-technikai bázisát, amely az emberiség történetében felér egy új ipari forradalommal. »Éppen ezzel az ipari forradalommal — mutatott rá Engels. A lakáskérdéshez írt tanulmányában — olyan fokra emelkedett az emberi munka termelőereje, hogy lehetőségessé vált — először, mióta emberek élnek — mindenkire kiterjedő értelmes munkamegosztás mellett nemcsak eleget termelni, a társadalom minden tagjának bőséges fogyasztása és jelentékeny tartalék-alap céljára, hanem minden egyénnek elegendő szabadidőt is biztosítani, hogy mindaz, ami történelmileg öröklött, műveltségéből — tudományból, művészetből, érintkezési formákból stb. — valóban méltó a fennmaradásra, ne csak fennmaradjon, hanem az uralkodó osztály monopóliuma helyett az egész társadalom közkincsévé váljék és továbbfejleszthető legyen.«¹⁵

Engels fejtegetéséből itt az is világos, hogy a kommunizmus nem zár ki mindenféle társadalmi munkamegosztást. A szovjet filozófiai irodalomban élénk vita folyt ezzel a kérdéssel kapcsolatban és a filozófusok, közgazdászok többségben hasonló álláspontra helyezkedtek. Némi zavart idézhet elő első látszatra a munkamegosztás kérdését illetően Leninnek a *Baloldaliság*...-ban kifejtett véleménye. Lenin arról beszél, hogy a kommunizmusban »át... fognak térni... az emberek közötti munkamegosztás megszüntetésére, arra, hogy minden irányban fejlett és minden irányban iskolázott emberekre, olyan embereket neveljenek, tanítsanak és képezzenek ki, akik mindenhez értenek.«¹⁶ Vajon Lenin mindenféle munkamegosztás megszüntetéséről beszél? Egyes szovjet közgazdászok itt olyan következtetést vontak le, miszerint a kommunizmusban megszűnik az emberek közötti mindenféle munkamegosztás és helyébe a gépek közötti munkamegosztás lép.¹⁷ A gépek közötti munkamegosztás azonban min-

¹⁴ Marx—Engels Korai Műveiből. Moszkva, 1956. 564. l.

¹⁵ Marx—Engels: *Válogatott Művek két kötetben.* Bp. 1949. I. köt. 548. l.

¹⁶ Lenin: »*Baloldaliság*« — a kommunizmus gyermekbetegsége. V. I. Lenin Művei. XXXI. köt. Bp. 1951. 36. l.

¹⁷ Az Sz. G. Szrumilin és mások által képviselt hasonló nézeteket bírálja E. L. Manevics: *A szellemi és fizikai munka közötti különbség megszüntetése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában.* Voproszű Filozofii. 1961. 9. sz. 15—28. l.

dig kifejez valamilyen emberek közötti munkamegosztást is. Ha az emberek közötti munkamegosztást megszüntetnénk a szó teljes értelmében, lehetetlenné válna a termelési kooperáció, vagy egyáltalán a tervszerű, szervezett termelés. Marx mondja: »Hogy a társadalmi munka bizonyos arányokba való megosztásának szükségességét a társadalmi termelés meghatározott formája nem szünteti meg, hanem csak megjelenési módját változtatja meg, magától értetődik. Természeti törvényt — teszi hozzá Marx — általában nem lehet megváltoztatni.«¹⁸ Lenin megjegyzésében tehát az olyan munkamegosztás megszüntetéséről lehet szó, amely akadályozza, hogy »minden irányban fejlett és minden irányban iskolázott embereket neveljenek ki«. Annak a munkamegosztásnak a megszüntetéséről, amely az emberek közötti szociális megosztottságot fejez ki. Az ilyen munkamegosztás, amely a magántulajdonnal, az árutermeléssel, illetve a magáncserével függ össze, valóban megszűnik.

Mint ahogy a munkamegosztás személyiségét korlátozó hatása nem máról holnapra szűnik meg, kétségtelen, hogy az ember sokoldalú fejlődése sem máról-holnapra következhet be nyomban, ahogy a tulajdonviszonyok megváltoznak. Azt mondtuk, hogy bizonyos értelemben az ember képességei rögződnek a társadalmilag hasznos javakban, mindenekelőtt a munkaeszközökben. Ez azt is jelenti, hogy amilyen végtelen lehetőség van a kommunizmusban a termelőerők fejlődése előtt, ugyanolyan végtelen a lehetőség az ember sokoldalú fejlődése előtt is. A sokoldalúság nem egy konkrét meghatározott állapotot, hanem mindenekelőtt az ember törekvési irányait, egészében fejlődési folyamatot jelöl. Éppen ezért nem is lehet meghatározni konkrétan, miszerint az a sokoldalú ember, aki ilyen és ilyen tulajdonságokkal, illetve képességekkel rendelkezik.

A sokoldalúság azt jelenti, hogy az ember mind magasabb és magasabb szinten teszi magáévá mindazt az értéket, képességet, amelyet a társadalom »értelmes munkamegosztás« mellett hozott létre és fejlesztett ki, miközben maga is egyre jobban hozzájárult az anyagi és szellemi javak termeléséhez és felhalmozásához. Az ember sokoldalú fejlődése az egyén és a közösség természetes kölcsönhatásában a munka, a tevékenység során megy végbe.

A kommunizmusban az ember munkája közvetlenül, mint a közösség munkája jelenik meg, társadalmi jellege, társadalmi értelme könnyen beláthatóvá válik. Ez pedig egyenesen hat az ember képességeinek kifejlődésére, ambícióinak, törekvéseinek, lelkesedésének fokozódására. Az önös anyagi céloktól megszabadult munka szépséggel, pátozzsal telítődik, magával ragadja az ember fantáziáját, új, merészebb célok felé sarkallja.

Az ember lényege, társadalmisága — Marx szavaival — »a társadalmi viszonyok összessége«. Potenciálisan az egyes ember mindazon képességekkel rendelkezik, amelyek az adott társadalmi viszonyok alapján a termelés folytatásához szükségesek. A társadalmi termelés sokrétűsége az egyén szempontjából az egyén képességei sokoldalú fejlesztésének lehetőségét rejti magában. Ez a lehetőség valóságos lehetőséggé akkor válik, amikor a társadalom, kisajátítja a termelőeszközök teljességét, vagyis amikor megszüntetik a magántulajdont. »A munkaeszközök teljességének elsajátítása a képességek teljességének kifejlesztését jelenti magukban az egyéneknél.«¹⁹

¹⁸ Marx—Engels: *Válogatott levelek*. Bp. 1950. 242. l.

¹⁹ Marx—Engels: *A német ideológia*. Bp. 1952. 54. l.

A magántulajdon viszonyai között a termelés sokrétűsége az ember számára mint munkamegosztás jelentkezik, vagyis valóságosan a személyiség képességeinek egyoldalú fejlesztését kívánja. A kapitalizmusban a termelés sokrétűsége és a személyiség képességei fejlesztésének leszűkített lehetősége, az emberi egyoldalúság kiáltó ellentétbe kerültek egymással. Ez az ellentmondás a proletariátus helyzetében érte el tetőpontját. A munkás a sokfajta gazdagság teremtője, a termelés sokrétű mechanizmusának mozgatója, ugyanakkor a legszűkebb, a legegyszerűbb munkára van kárthatva. A legteljesebb egyoldalúság szülte a proletariátusban a sokoldalúság igényét.

Természetesen az egyoldalúság nem lehet abszolút, de olyan szükségszerű tendencia, amely a kapitalizmus társadalmi viszonyaiból, a végtelenségig jutott magántulajdon viszonyaiból következik.

Ugyanúgy tendencia a sokoldalúság is, amely a társadalmi tulajdon viszonyaiból következik szükségszerűen. Azzal, hogy az ember urává válik társadalmi viszonyainak, urává válik saját képességeinek is. Az a lehetőség, amelyet az ember mint ember magában hordott s mint munkás elveszített, reális lehetőséggé válik és mindenki számára megvalósítható lesz.

A kommunista társadalomban elérhető sokoldalúság konkrét színvonalát és összetevőit már most meghatározni meddő próbálkozás volna. Viszont reális alapja van az olyan vizsgálódásnak, amely a sokoldalúan képzett személyiség fejlődésének általános, tendenciális vonásaira vonatkozik. Már a szocializmus magában hordozza azokat csírákat, amelyek kifejlődve a kommunista ember jellemzői lesznek.

Az ember képességeinek sokoldalú kibontakozásához egyrészt el kell távolítani azokat az akadályokat, amelyek a régi kapitalista világ lenyomataként maradtak meg, másrészt ezzel szoros összefüggésben, a munka új formáit kell kifejleszteni s az embereknek a termelésben új, magasabb szintű pozíciót kell biztosítani. Már a szocializmus elhárítja az útból a volt uralkodó osztály műveltségi monopóliumát, s ezzel a társadalom egészében magáévá teszi a művelődés lehetőségét. Kezdetét veszi az a nagy történelmi tendencia, amely a szellemi és fizikai munka közötti megosztottságot és ellentétet megszünteti. A termelőerők társadalmilag ellenőrzött és irányított fejlődésével együttjár a nehéz fizikai munka kiküszöbölése s a mindennapi termelésben, a munkában egy olyan igény növekedése, amely egyre magasabb és magasabb műveltséget és szaktudást követel. Az automatizálás és a komplex gépesítés általánossá tétele a kommunizmusban lényegében már a szellemi és fizikai munka közötti határ elmosódását feltételezi. Ez az automatizálás az ember ellenőrzése alatt és az ember érdekében megy végbe, teljesen ellentétben a kapitalista automatizálással, amely az ember fölött álló technika leghatalmasabb formája s a legteljesebb egyoldalúságot eredményezi.

A kommunizmusban a termelőerők fejlődésével a termelésben kialakult legegyszerűbb emberi kapcsolatok is megváltoznak. A kommunista brigádmozgalom szemléltetően mutatja ennek a fejlődésnek az irányát. Egyre fontosabb szerepet tölt be a termelésben a komplex brigád-forma is. A komplex brigádban az egyes ember már szabadabb tevékenységet folytat, változatosabb lesz munkája, attól függően, hogy egymás között a tagok időről-időre hogyan osztják fel a munkát. Ez a felosztás egyre jobban figyelembe veszi az egyén igényeit és képességeit, ugyanakkor még szélesebb igényeket támaszt s az egyén adottságait közvetlenül hangolja össze a közösség érdekeivel.

A termelőerők fejlődése s a természet erőinek leigázása mint társadalmi szükséglet, a személyiség számára képességeinek többirányú kifejtését igényli. Jellemző beszélgetést jegyzett le Wilfred Burchett ameriaki útleíró Kadzsanov kazahsztáni miniszterhelyetessel. »Jelenleg arra törekszünk — mondta a beszélgetés során a miniszterhelyettes —, hogy több szakmát adjunk a szovhozok dolgozóinak. Miért ne tanulhatná meg egy könyvelő a kombájn kezelését az aratási időszakra?«²⁰ A többirányú képzettség, ami eddig csak esetleges jelenség volt, íme egyre inkább társadalmi szükségletté válik.

Az ember nemcsak a munkaidő alatt, a társadalmilag szervezett munkában végezhet hasznos tevékenységet, hanem szabad idejében is. A kommunizmus több szabad időt biztosít az embereknek, s ezzel együtt megadja az eszközöket is képességeik többirányú kifejlesztéséhez. Egyre több embernek lesz lehetősége alkotó-művészi tevékenység folytatására is. A művészi alkotás sem lesz egy szűk csoport privilégiuma, hanem egyre inkább a tömegek sajátjává válik. A régi értelemben vett művészi munkamegosztás is megszűnik, s egyre sokoldalúbb művészi tevékenység lesz jellemző az emberekre. Egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert és mind szélesebb tömegeket foglalkoztatnak az öntevékeny művészeti együttesek. »A társadalom művészi kincsháza a tömeges műkedvelő tevékenység és a hivatásos művészet összekapcsolásával tovább fejlődik és gazdagodik«²¹ — mutat rá az SZKP új programja.

A művészet szerepe az emberek életében azáltal is nagyobb jelentőségre tesz szert, hogy szorosabb kapcsolatba kerül a munkával, áthatja, megneemesíti az ember mindennapi tevékenységét, és fordítva: a mindennapi alkotó munka egyre inkább művészi funkciót is hordoz, esztétikai örömet nyújt. *Az ember alkotásra hivatott s az alkotást a szépség törvényei is befolyásolják.* Éppen ezért nagy jelentősége van az esztétikai ízlés fejlesztésének, amely a kommunizmus építésével egyre jobban belejátszik az emberek munkájába. Az emberek magasfokú esztétikai ízlésüknek megfelelően rendezik be egész életüket és kisöprik azt a sok szemetet, amelyet a kapitalizmusból hurcoltak át magukkal. Az esztétikai képzettség elengedhetetlen feltétele az ízlés fejlődésének, változatosságának és választékosságának. Sajnos, ma még ennek hiánya nagyon érződik. Az ízléstelenség, a harsogó kérdés, a giccs még divik a lakáskultúrában, színművészetben és még nagyon sok rejtett és kevésbé rejtett területen életünknek. *A kommunizmus világának formálása a szépség világának formálása, és kizár minden ízléstelenséget.*

Az a tény, hogy a kommunizmusban mindenki részt vesz a társadalmi ügyek intézésében, szintén a sokoldalúságot szolgálja. Az egyén a társadalmi tevékenység során fejleszti kollektív érzését, érintkezési kultúráját, műveltségét. Ez egyben azt is eredményezi, hogy a személyiség mind magasabb szinten teszi magáévá, érzi sajátjának a társadalom, a közösség ügyét. »A személyiség annál jelentősebb, minél inkább megjelenik benne egyedileg átszűrve az általános.«²² Végeredményben tehát a közösség ügyével való törődés a személyiség fejlődését, társadalmi jelentőségének növekedését is szolgálja.

Vajon az ember sokoldalú fejlődése nem áll-e szemben a mai technikai-tudományos haladással, amelynek tendenciája a specializálódás?

²⁰ Wilfred Burchett: *Akik az eget ostromolják.* Bp. 1961. 37. l.

²¹ *A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja.* Az SZKP XXII. Kongresszusa 1961. október 17—31. [Bp.], 1962. 824. l.

²² Rubinstein: *Lét és tudat.* Bp. 1962. 328. l.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az ember a kommunizmusban nem olvad egybe a közösséggel, nem »konformizálódik«, amitől egyes nyugati »személyiségfeltők« tartanak. Az ember sajátos pozíciót tölt be a társadalomban, és ennek különös jelentőségét a közösség feltételezi és elismeri. Ez azt jelenti, hogy az ember egyéni képességére számítanak és azokat elismerik. Az ember szabad mozgása a társadalomban, termelésben, kultúrában, képzésben, sajátos képességek ötvözetének kikovácsolását teszi lehetővé. A személyiség képességeinek speciális rendszere, amely a történelmi haladást figyelembe véve a végtelen skáláján mozoghat, nem zárja ki, hanem bizonyos értelemben feltételezi a specializálódást. Ez azonban nem vezethet egyoldalúságra, mert az egész, a teljesség igénye szüli.

A kommunizmusban is szükség van a specializálódásra, de ez a specializálódás nem az egésztől való elszakadást, annak figyelmen kívül hagyását eredményezi, hanem annak szerves részét alkotja. Ha az ember speciális kérdések megoldásával előrehaladva, eredményeit mindig az egészbe, a teljesebb egységbe építi be, a specializálódás a sokoldalúságot, az egész teljesebb megértését is szolgálja. Ilyenformán a teljességre és a specializálódásra való törekvés nem zárja ki egymást, hanem éppen a megismerő tevékenység dialektikus előrehaladását fejezi ki. A kapitalizmus szellemi munkamegosztásában nem az volt a baj, hogy speciális kérdések egész tömegét oldották meg, hanem az, hogy a specializálódás a teljesség elvesztését eredményezte a személyiség szempontjából. A szellemi munka meghatározott részterületén dolgozó egyén nem tudta és nem tudhatta, hogy munkájának eredménye milyen egységbe épül be, hogyan használják azt fel.

A specializálódás olyan hatását a személyiségre, hogy az egyoldalúságot eredményezzen, még a szellemi munka területén is meg lehet akadályozni. Ma már könnyen belátható, hogy az elektronikus számológépek, adattárolók és más, a technikai haladással együttjáró eszközök mentesítik az embert a mechanikus, egyoldalú szellemi munkától is.

A személyiség meg nem ismételtető adottságokkal rendelkezik, s amikor a társadalom egész rendszere arra épül fel, hogy ezeket az adottságokat kifejlessze az egyén és a közösség javára, diadalmaskodni fog az igazi humanizmus, az emberiség legmerészebb álma.

Миклош Тот

О ВОПРОСЕ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Автор подытоживает главные черты материалистического понимания человеческой сущности, потом делает выводы из психологического и философского объяснения способностей. Устанавливает, что способности всегда направлены на какую-нибудь деятельность и их цель — общественная полезность. Способности формируются и развиваются через человеческую деятельность, прежде всего через трудовую деятельность. Способности реализуются в общественно полезных благах, и в первую очередь в производственных средствах. Проблема всестороннего развития способностей тесно связана с историческим положением разделения труда.

После этого автор рассматривает соотношение разделения труда и частной собственности с точки зрения развития способностей личности. При условиях капиталистической частной собственности производственные средства, возраставшие крупными, всё хозяйство общества являются результатами образования и вместе с тем потери человеческих способностей. Целью является не общественная полезность, а личная полезность, польза индивидуального бытия. В капитализме многообразность производства и возможность образования способности личности, стоят в вопиющем противоречии человеческой односторонности. Односторонность не является абсолютной, но такая необходимая тенденция, которая необходимо следует из общественных отношений и отношений частной собственности — дошедшей до последней крайности.

Тенденцией является и многосторонность, которая необходимо следует из отношений общественной собственности. Человек господствуя над своими производственными отношениями, господствует над своими способностями. Многосторонность означает не конкретное состояние, а процесс развития. Это значит, что человек всё больше присваивает те ценности и способности, которые создались обществом при «разумном разделении труда», причём он сам содействует производству, и накоплению материальных и умственных благ. Всестороннее развитие человека происходит в естественном взаимодействии личности и коллектива, через труд и деятельность.

Труд, освобождённый от эгонистических материальных целей, наполнится красотой, пафосом, увлекает за собой фантазия человека, стимулирует его к новым, смелым целям.

Miklós Tóth

ÜBER DIE FRAGE DER VIELSEITIG ENTWICKELTEN PERSÖNLICHKEIT

Der Verfasser fasst die Hauptzüge der marxistischen Deutung des menschlichen Wesens zusammen, dann zieht er Folgerungen aus der psychologischen und philosophischen Erklärung der Fähigkeiten. Er stellt fest, dass sich die Fähigkeiten immer auf irgendeine Tätigkeit richten und die gesellschaftliche Nützlichkeit bezwecken. Die Fähigkeiten bilden sich im Laufe der menschlichen Tätigkeit, vor allem im Laufe der Arbeitstätigkeit heraus und entwickeln sich weiter. Die Fähigkeiten realisieren sich in den gesellschaftlich nützlichen Gütern und an erster Stelle in den Produk-

tionsmitteln. Das Problem der vielseitigen Entwicklung der Fähigkeiten steht in engem Zusammenhang mit der geschichtlichen Lage der Arbeitsteilung.

Dann untersucht der Verfasser den Zusammenhang der Arbeitsteilung und des Privateigentums von dem Gesichtspunkt der Entwicklung der Fähigkeiten der Persönlichkeit. Unter den Verhältnissen des kapitalistischen Privateigentums sind die gewaltig gewachsene Produktionsmittel der Gesellschaft und ihr ganzer Reichtum die Ergebnisse der Ausbildung und zugleich des Verlustes der menschlichen Fähigkeiten. Nicht die gesellschaftliche Nützlichkeit ist das Ziel, sondern die individuelle Nützlichkeit, der Nutzen der individuellen Existenz. Im Kapitalismus geraten die Vielfältigkeit der Produktion und die Möglichkeiten der Ausbildung der Fähigkeiten der Persönlichkeit, die menschliche Einseitigkeit in schreienden Gegensatz zueinander. Die Einseitigkeit ist zwar nicht eine absolute, aber eine solche notwendige Tendenz, die aus den gesellschaftlichen Verhältnissen des Kapitalismus, aus den Verhältnissen des bis zum äussersten getriebenen Privateigentums notwendigerweise fließt.

Als Tendenz erscheint auch die Vielseitigkeit, die aus den Verhältnissen des gesellschaftlichen Eigentums notwendigerweise fließt. Dadurch, dass der Mensch Herr seiner Produktionsmittel, seiner eigenen gesellschaftlichen Verhältnisse wird, wird er Herr auch seiner Fähigkeiten. Die Vielseitigkeit bedeutet nicht einen konkreten Zustand, sondern einen Entwicklungsprozess. Sie bedeutet, dass der Mensch sich auf immer höherem und höherem Niveau all die Werte, Fähigkeiten zu eigen macht, die die Gesellschaft bei »vernünftiger Arbeitsteilung« zustandebrachte, während auch er selbst immer mehr zur Erzeugung und Aufhäufung der materiellen und geistigen Güter beiträgt. Die vielseitige Entwicklung des Menschen vollzieht sich in der natürlichen Wechselwirkung des Individuums und der Gemeinschaft im Laufe der Arbeit, der Tätigkeit.

Die von eigensüchtigen, materiellen Interessen frei gewordene Arbeit füllt sich mit Schönheit und Pathos, reisst die Phantasie des Menschen mit sich und spornst ihn zu neuen, kühneren Zielsetzungen an.

